

VAIKYSTĖS SOCIALINIO SAUGUMO IŠŠŪKIAI GEROVĖS VALSTYBĖS PROJEKTE

ANTANAS BUČINSKAS¹, ALINA SAKALAUŠKAITĖ²

Klaipėdos universitetas

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje analizuojama vaikystės politikos transformacija Lietuvoje gerovės valstybės kūrimo kontekste siekiant užtikrinti vaikų socialinį saugumą. Straipsnyje aptariama ES socialinės politikos įtaka Lietuvos socialinės politikos raidai, teigiama, kad socialinis aprūpinimas yra tik viena iš problemų, sprendžiant vaikų socialinio saugumo klausimus. Siekiant užtikrinti vaikų socialinį saugumą, be kitų veiksnių, svarbu įveikti smurtą prieš vaikus ir skurdą. Globalizacijos sąlygomis gausėja smurto prieš vaikus formų, valstybėje taikomi kovos su šiuo reiškiniu metodai yra nepakankami, veikiančios įstatymai labiau skirti nusikaltėlių persekiojimui, bet nepajėgūs užkardyti šios rūšies nusikaltimų. Viena iš smurto prieš vaikus plitimo prielaidų – skurdas. Skurde ir žemiau skurdo ribos gyvenančių šeimų vaikai dažniau tampa smurto aukomis, valstybė dar nepajėgi sudaryti jiems vienodų startinių galimybių socializacijos procese, šia situacija naudojasi smurtautojai. Straipsnyje aptariamos valstybės taikomos skurdo mažinimo priemonės. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: gerovės valstybė, pilietinė visuomenė, vaikystės politika, socialinis saugumas.

JEL KLASIFIKACIJA: I 38, I31, I32.

Įvadas

Lietuvos Respublikos Seimo 2012 12 13 patvirtintoje šešioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – LRV) programoje 2012–2016 metams teigiama, kas „Vyriausybės pagrindinis siekis – **citi gerovės valstybės kūrimo keliu**, kad Lietuvos žmonės jaustųsi orūs, saugūs ir laimingi. To siekdami imsime ne revoliucijų, o tvarių ir ilgalaikių sprendimų, įvertindami tai, kas buvo atlikta, ir taisydami tai, ką būtina pakeisti“ (Žin., 2012 12 13). Vyriausybės siekis kompensuoti praradimus, kuriuos Lietuva ir kitos Rytų Europos šalys patyrė sovietinės okupacijos metais: jos net nebuvo įtrauktos į gerovės valstybės teorines ir empirines studijas, nes vyravo nuostata, kad tik demokratinės ir ekonomiškai stiprios valstybės gali būti vadinamos gerovės valstybėmis (Aidukaitė ir kt., 2012: 4). Iki šiol diskutuojama dėl gerovės valstybių klasifikavimo pagal potencialias galimybes užtikrinti savo piliečių gerovę lyginant su labiausiai išsivysčiusių valstybių, priklausančių Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai, galimybėmis. J. Aidukaitės, N. Bogdanovos ir A. Guogio nuomone, Lietuvą galima vadinti pokomunistine gerovės valstybe, o palyginus su išsivysčiusių ES šalių gerovės valstybės modeliais – „minimalios“ gerovės valstybe. Gerovės valstybę autoriai supranta kaip valstybės įsipareigojimą garantuoti kiekvienam orų pragyvenimą, kuris suteikiamas ne kaip labdara,

¹ Antanas Bučinskas – profesorius, daktaras (humanitariniai mokslai). Klaipėdos universiteto Socialinių mokslų fakulteto Politikos mokslų katedra. Moksliniai interesai: strateginė komunikacija, žmogiškasis kapitalas, socialinis kapitalas, socialinė politika, pilietinės visuomenės tapimo problemos Lietuvoje, pilietinės visuomenės išteklių darnaus vystymosi kontekste.

Tel.: +370 463 986 51. El. paštas: dekanas.smf@ku.lt.

² Alina Sakalauskaitė – politikos mokslų magistrė. Moksliniai interesai: socialinė politika.

Tel.: +370 463 98651. El. paštas: dekanas.smf@ku.lt

o kaip socialinė teisė – užtikrinant švietimą, sveikatos ir socialinę apsaugą, teikiant socialines paslaugas, vykdant darbo rinkos bei būsto politiką. Monografijos autoriai svarbiausia gerovės valstybės dalimi laiko socialinę apsaugą (Aidukaitė ir kt., 2012: 5, 7).

Gerovės visuomenės, kaip alternatyvos gerovės valstybei, šalininkai mano, kad valstybė nepajėgi sukurti gerovės valstybės, todėl iniciatyvą gerovės kūrimo procese reikėtų perleisti pilietinei visuomenei. Pilietinės visuomenės dalyvavimas galimai būtų reikšmingas tuo, kad gerovė būtų kuriama kartu visų piliečių visoms socialinėms grupėms, valstybė to užtikrinti nepajėgia. Kaip bemanipuliuotume statistika, žemiau skurdo ribos gyvenančių piliečių dalis, lyginant su likusiais gyventojais, ne mažėja, todėl kyla abejonių dėl pilietinės galios vystymosi tendencijos. Pilietinės visuomenės instituto tyrimų duomenimis, Lietuvoje 2014 metų pilietinės galios indeksas įvertintinas 34 balais iš 100 galimų (2013 m. – 36) (Indeksas, 2015: 232). Pilietinės galios indeksas matuojamas keturiais parametrais: pilietinis aktyvumas, potencialus pilietinis aktyvumas, savo paties politinio veiksmingumo arba įtakos politiniams sprendimams vertinimas ir pilietinės veiklos rizikos vertinimas (Indeksas, 2015: 250–251). Pilietinės galios indekso mažėjimo kontekste neatsitiktinai filosofai ir politologai diskutuoja, kad pilietinė visuomenė Lietuvoje dar nepakankamai brandi ir veiksminga, dar tebesiformuoja. Filosofas K. Stoškus pilietinės visuomenės tapimą Lietuvoje vertina pesimistiškai, pastebėdamas, kad „labai žemas gimstamumo lygis, visus laikus pranokstantis bėgimas iš gimtojo krašto, niekada negirdėti savižudybių mastai, didžiulis mirtingumas nuo širdies ir kraujagyslių ligų, alkoholizmas, narkomanija, net ypatingai dažnos avarijos keliuose demografinę šalies būklę padarė katastrofiška. Visi šie nykimo simptomai akivaizdžiausiai liudija, kad gyventojų padėtis Lietuvoje yra nepakeliama“ (Stoškus, 2015, p. 5). Profesorius V. Laurėno teigimu, „pilietinės visuomenės kategorija akcentuoja valstybės ir visuomenės bendradarbiavimą“ (Laurėnas, 2001: 86). Be to, jis pažymi, kad pilietinės visuomenės tapimo pagrindas yra valstybės pastangos kurti pilietinę visuomenę, svarbu nesureikšminti pilietinės visuomenės, kaip atsvaros valstybei (Laurėnas, 2003). Plačiau vertindami pilietinės visuomenės tyrimų išvadas galime teigti, kad valstybės funkcijų kuriant gerovės valstybę esamo lygmens pilietinė visuomenė dar nepajėgi perimti, o besiformuojančių pilietinės visuomenės struktūrų įtraukimas į gerovės valstybės kūrimo strategijos įgyvendinimą spartina pilietinės visuomenės tapimo procesą ir ugdo gebėjimus kurti gerovės visuomenę.

Įgyvendinant LRV 2012–2016 metų programą ir kitus ilgalaikių gerovės valstybės kūrimo strateginių dokumentų nuostatas (Lietuva 2030; 2014–2020 metų Nacionalinės pažangos programa; Valstybės švietimo strategija 2013–2022 m. ir kt.) sukurtas gerovės valstybės strategijos įgyvendinimo mechanizmas – Atviras pažangos forumas ir Valstybės pažangos taryba, tai teigiami poslinkiai dreifuojant gerovės visuomenės kūrimo kryptimi. Gerovės valstybės atsiradimo požymis – didėjantis piliečių pasitikėjimas savo valstybe ir saugumo jausmo įsitvirtinimas kiekvieno piliečio sąmonėje. Iki šiol tarptautiniu mastu nepripažintas vieningas gerovės valstybės supratimas ir apibrėžimas. Lietuvoje gerovės valstybės apibrėžimas aptartas J. Aidukaitės, N. Bogdanovos ir A. Guogio (2012): „Gerovės valstybės sąvoka, nors ir būdama labai plati, yra susijusi su konkrečia valstybės veikla ir jos institucijomis, kurios garantuoja socialinę gerovę ir saugumą savo piliečiams“ (Aidukaitė ir kt. 2012: 21). Gerovės valstybės analizės paradigmos atskleidžia paskirų socialinių grupių ir sluoksnių lūkesčius, gerovės valstybės sampratos variantus, tačiau vaikai, kaip socialinė grupė, nepajėgi savarankiškai deklaruoti savo lūkesčių ir tikslų, nepajėgi siekti, kad jie būtų įgyvendinti. Suaugusiųjų visuomenė, siekdama, kad būtų patenkinti jos ekonominiai ar politiniai interesai, gana dažnai pamina vaikų, kaip vienos silpniausių socialinių grupių, interesus. Tokią susiklosčiusią seną tradiciją Lietuvoje įrodo ir vėlyvas svarbių dokumentų, ginančių vaikų teises ir laisves, priėmimas. Teisininkės, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjos J. Stripeikienės nuomone, „pirmas svarbus žingsnis praktiškai ginant vaiką, kaip savarankišką teisės subjektą, buvo žengtas priėmus Vaiko teisių apsaugos įstatymą [Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996 03 14 – A. B.]. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turėjo būti saugomos visais civilinių teisių gynimo būdais“ (Stripeikienė, 2003: 14). Remiantis teisininkės išvada aiškėja, kad priėmus šį dokumentą, kuris parengtas remiantis 1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, ratifikuota Lietuvoje tik 1995 m., keičiasi vaikystės politikos analizės paradigma, vaikystės politikos subjektu tampa vaikas su savo teisėmis ir laisvėmis, kurias užtikrinti yra ne suaugusiųjų malonė, o pareiga, valstybės įpareigojimas. Vaikystės politika įgauna savarankišką statusą greta šeimos ir jaunimo politikos,

Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija nustatė civilines, politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės vaikų teises.

Straipsnyje, analizuojant vaikystės politikos kūrimo ir įgyvendinimo problemą gerovės valstybės kūrimo kontekste, pasirinkta vaikų socialinio saugumo prieiga dviem aspektais: smurto prieš vaikus išgyvendinimo ir skurdo įveikimo. Tradiciškai socialinio saugumo samprata apima: tinkamo gyvenimo lygio kokybės garantijas, sveikatos apsaugos pakankumą ir prieinumą, bendrojo išsilavinimo sistemos tobulinimą, gyventojų asmeninio saugumo užtikrinimą, ekologiškai sveikos aplinkos formavimą. ES pagrindinių teisių chartijos (2000) 24 straipsnyje teigiama: „Vaikai turi teisę į jų gerovei užtikrinti būtiną apsaugą ir globą (...). Visuose valstybės ir privačių institucijų veiksmuose, susijusiuose su vaikais, pirmiausia turi būti vadovaujama vaiko interesais“. Deja, gerovės valstybės tapimo procese suaugusiųjų visuomenė panaudoja nemažai įvairių priemonių, kad užtikrintų savo socialinį saugumą, manydami, kad jų asmeninis socialinis saugumas yra jų vaikų socialinio saugumo garantija. Vaikų socialinio saugumo situacija Lietuvoje neatitinka gerovės valstybės koncepcijos, nes nemažai vaikų jaučiasi nereikalingi ir nelaimingi. 2013 m. nusižudė 44 vaikai ir paaugliai (Mirties priežastys, 2013, p. 45). UNICEF 2013 m. atliko tyrimą „Vaikų gerovės turtingose šalyse lyginamoji apžvalga“, tyrimo išvadose teigiama, kad Rumunija, Latvija, Lietuva, JAV ir Graikija yra vaiko gerovės lentelės pačioje apačioje. Šis tyrimas atliktas, remiantis penkiais vaikų gyvenimo aspektais: materialinė gerovė, sveikata ir saugumas, elgesys ir rizikos, būstas ir aplinka. Tai parametrai, apibūdinantys vaiko saugumą / nesaugumą visuomenėje.

Straipsnio autoriai siekia atskleisti vaikystės politikos transformaciją ir jos įgyvendinimą Lietuvoje, siekiant užtikrinti vaikų socialinį saugumą. Savo tikslui pasiekti taiko analitinį aprašomąjį, sisteminės kritinės ir palyginamosios analizės metodus.

1. Vaiko socialinio saugumo samprata Europos Sąjungos šeimos politikos kontekste

Vaiko socialinio saugumo samprata tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslininkų darbuose nepakankamai išanalizuota. Kita vertus, vykstant globalizacijai, kyla naujų iššūkių ir naujų grėsmių vaiko socialiniam saugumui. Globalizacijos sąlygomis valstybių sienas kerta ne tik pozityvi pasaulio valstybių patirtis, bet ir nusikaltimų įvairovė. Lietuvos socialinės politikos kontekste vien socialinės apsaugos priemonės negali užtikrinti vaiko socialinio saugumo, netgi labai gerai materialiai aprūpintas vaikas ne visada yra socialiai saugus. Be to, nėra konkretaus, bendro *socialinio saugumo* sąvokos apibrėžimo.

S. Krutulienė (2012: 119), analizuodama *gyvenimo kokybės* termino santykį su kitais gero gyvenimo terminais, kaip *gerovė*, *gerbūvis*, *gyvenimo standartas*, pateikia sąvokų, vartojamų skirtinguose moksluose, įvairovę. *gerbūvio* terminas, autorės teigimu, vartojamas daugelyje mokslų tam tikroms būsenoms apibrėžti (VLKK komentaruose teigiama, kad ši sąvoka nevertotina, keistina į *gerovė* – A. B.) Psichologas A. Bagdonas, minėtos autorės teigimu, *gerbūvį* (*gerovė-A.B.*) vadina „gera psichologine būtimi“ (Krutulienė, 2012: 119). Geras psichologinis būvis tam tikrais aspektais apibūdina žmogaus gero gyvenimo, taip pat ir socialinio saugumo būseną. Pačioje ES keičiasi socialinės politikos sampratos turinys, XX ir XXI amžių sandūroje suvokta, kad ekonominis augimas savaime neišsprendžia socialinių problemų, kaip manyta ES kūrimosi išvakarėse. Lietuvoje, kaip ir ES, vyravo supratimas, kad pakanka aprūpinti žmogų materialiai ir jis visuomenėje jausis saugiai. Ekonominiai pokyčiai turėjo įtakos ir socialinio saugumo dimensijos, kurią vis dar norima sutapatinti su socialinio aprūpinimo sąvokos dimensija, pokyčiams. Europos socialinėje chartijoje, kuri priimta 1961 m., pirmą kartą aiškiai suformuotas socialinės politikos turinys, išskirtos šeimos, motinos ir vaiko teisės, tačiau laikantis subsidiarumo principo, šeimos politikos įgyvendinimo klausimai tradiciškai liko už Europos Sąjungos institucijų kompetencijos ribų. Subsidiarumo principo taikymo socialinėje politikoje nuostata nepakito ir 1974 m. priėmus Europos Tarybos rezoliuciją „Dėl socialinių veiksmų programos“ (21/1/1974, OJ C13/1 12.2.74). Programoje keliami uždaviniai atskleidžia socialinio saugumo idėją, kurią galima taip suformuluoti: socialinis saugumas ir jo užtikrinimas – tai nacionalinių valstybių institucijų uždavinys, kurių sprendimai susiję su glaudesniu institucijų ir visuomenės bendradarbiavimu, siekiant užtikrinti visuomenei palankias gyvenimo ir darbo sąlygas, tobulinant socialinių ir ekonominių klausimų sprendimo

įgyvendinimo metodus. Socialinio saugumo užtikrinimas ES politikoje siejamas su ekonominės situacijos būseną. Kuriant visuomenės gerovės valstybę demokratizacijos procesai diktuoja naujus iššūkius įgyvendinant žmogaus teises, užtikrinant socialinio saugumo būseną visoms socialinėms grupėms. Kai kurios socialinio saugumo jausenos dedamosios yra vienodai svarbios visoms socialinėms grupėms, o dalis dedamųjų yra skirtingos, svarbios tik kuriai nors vienai socialinei grupei. Suaugusio piliečio socialinio saugumo jauseną stipriai veikia globalūs laikmečio iššūkiai, tuo tarpu vaiko socialinio saugumo jausenai globaliniai laikmečio iššūkiai nesvarbūs, nes jis dar nepajėgus jų suvokti. Pastaraisiais metais vaikų socialinio saugumo aspektu išryškėjo naujų iššūkių, kurie lemia net asmenybinius sutrikimus socializacijos procese: dėl emigracijos vaikai paliekami senelių, kitų artimųjų ar draugų globai, jie patiria našlaičio dalią esant gyviems tėvams. Kita vertus, vaikai, išvykę kartu su tėvais, visiškai naujoje aplinkoje taip pat patiria nesaugumo jausmą. Dėl alkoholio kai kurių šeimų vaikai jaučiasi nesaugūs savo namuose, dėl to patiria bendraamžių patyčias už šeimos ribų, tampa prekybos žmonėmis aukomis, kontrabandininkų įrankiais, valstybė neužtikrina vaikų išlikimo Lietuvos piliečiais, prieš jų artimųjų ir pačių vaikų valią vaikams primetama svetimos valstybės pilietybė, dažnai jie tampa smurto aukomis jų pačių biologinėse šeimose, pedofilų ar kito nusikalstamo pasaulio aukomis. Nesaugumo jauseną gali lemti vienas, kartais keletas veiksnių, kurių pats vaikas nepajėgus įveikti. Suaugusių žmonių socialinė grupė, būdama materialiai aprūpinta, turi galių užsitikrinti socialinį saugumą teisinėmis priemonėmis, kraštutiniu atveju užsitikrinti savo saugumą fizine jėga. Valstybėje stebime padėtį, kai net dalis tų vaikų, kurių materialinė gerovė yra pakankama, yra nesaugūs. Vaikų socialinio saugumo būseną Lietuvoje neatitinka gerovės valstybės koncepcijos.

P. Adams (1990) teigimu, socialinis saugumas yra kartų sutartis, todėl jo užtikrinimas priklauso nuo darbingo amžiaus kartos. Gosta Esping-Andersen (1990) gerovės valstybės sampratą sieja su žemesnio ar aukštesnio materialinės gerovės lygio užtikrinimu. W. Korpio (1983) teigimu, gerovės valstybei egzistuoti būtinos dvi sąlygos – aukštas valstybės gyventojų gyvenimo lygis ir neprikaištingai veikianti demokratija.

Socialinio saugumo genezę ES analizavę R. S. Chari ir S. Kritzinger (2006) kolektyvinėje monografijoje pateikė socialinės politikos raidos etapus, tačiau kritiškai įvertino visą ES socialinės politikos modelį ir jo įgyvendinimą, neišskirdami socialinio saugumo problemas. Autoriai, analizuodami 1989 metais Europos Komisijos patvirtintą ES Socialinės chartijos įgyvendinimo veiksmų programą, jai pritarė ir pastebėjo, kad joje išskirtos pagrindinės socialinės teisės perteikia socialinio saugumo idėjas. Šioje programoje apie vaikų socialinį saugumą užsimenama tik tiek, kad turi būti užtikrinta vaikų ir paauglių apsauga. Maastrichto sutartyje, kuri pasirašyta 1992 m., išplėsta socialinės politikos samprata, patikslintos socialinės politikos kryptys, prioritetu tapo socialinio saugumo užtikrinimas. Pasirašius šią sutartį, vėlesnėse sutartyse pamažu įsigali naujas socialinio saugumo suvokimas, kuris tapo pagrindu šiandieninei ES socialinei politikai. Ch. R. Tamborini, E. Cupito, D. Shoffner (2011), M. J. Brien, S. Dickert-Conlin, D. A. Weaver (2004) socialinį saugumą suvokia tik kaip materialinę pagalbą, todėl jų darbuose jis siejamas su ekonomikos pokyčiais. J. E. Dixon (1999) nuomone, socialinio saugumo esmė – asmens poreikių tenkinimas, visokeriopos paramos (individualios, socialinės ir (ar) ekonominės) žmonėms teikimas ištikus nelaimei. Taigi vaiko socialinį saugumą galima užtikrinti tik laikantis kompleksinio požiūrio į vaiko gerovę.

Esminis lūžis ES socialinės politikos koncepcijoje fiksuojamas Lisabonos sutartyje, kuri pasirašyta 2007 m. gruodžio 13 d. Šv. Jeronimo vienuolyne, Lisabonoje. Ši sutartis iš dalies pakeitė Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį. Sutarties bendrųjų nuostatų 2-o straipsnio 3-iajame punkte teigiama: „Ji (ES) kovoja su socialine atskirtimi ir diskriminacija bei skatina socialinį teisingumą ir apsaugą, moterų ir vyrų lygybę, kartų solidarumą ir vaiko teisių apsaugą“ (Lisabonos sutartis, 2007: 11). Reikšminga tai, kad šioje sutartyje nutarta praplėsti Atvirojo koordinavimo metodo (toliau – AKM) taikymo sritis, jis pradėtas taikyti ir socialinės politikos srityje, o tai reiškia, kad skatino valstybes siekti įgyvendinti bendrus socialinės politikos tikslus. L. Dromantienės (2008) teigimu, vienas iš Lisabonos strategijos tikslų – socialinės apsaugos modernizavimas kuriant aktyvią socialinės gerovės valstybę. Tačiau žvelgiant į sutarties visumą galima teigti, kad Lisabonos sutartyje sprendžiama ir visos socialinės politikos modernizavimo problema, kuriamos socialinio saugumo garantijų įgyvendinimo prielaidos.

Apibendrinant Europos Bendrijos / Europos Sąjungos raidos analizę išryškėja pagrindiniai socialinės politikos kūrimo etapai ir socialinės sritys, kurios laikytinos socialinio saugumo garantija. Socialinio saugumo dimensija moksliniuose tyrimuose dar nenusistovėjusi ir iki šiol išlieka aktualus diskusijų objektas. Teisiniuose dokumentuose socialinio saugumo samprata taip pat neapibrėžta. Gausaus aktualių klausimų skaičiaus priskyrimas socialiniam saugumui atskleidžia šios sąvokos neapibrėžtumą. Atsižvelgę į socialinės politikos raidą, bandydami apibrėžti vaiko socialinio saugumo sampratą, teigiame, kad socialinis saugumas – tai nuolatinė vaiko būseną visuomenėje, kai garantuojamas jo fizinis neliečiamumas, gera psichologinė būtis ir pakankamas materialinis aprūpinimas, kai vaikas gali netrikdomai lavintis ir mokytis, užtikrinamas visavertis jo socializacijos procesas, sveikatos apsauga, lygios startinės galimybės, nepaisant jo gyvenamosios vietos, aplinkos ir kilmės. Vaiko socialinio saugumo (saugumo visuomenėje) užtikrinimas yra daugiaplanė problema, kuri turi būti sprendžiama gerovės valstybės / gerovės visuomenės kūrimo procese.

2. Smurto prieš vaikus problemos sprendimo strategijos vaikystės politikoje, jų įgyvendinimas

Smurto prieš vaikus, kaip socialinio reiškinių, mastai ir pobūdis nulemti valstybėje vykdomos šeimos politikos turinio ir vaikystės kulto tradicijų nacionalinėje kultūroje. Teigiama, kad dažniausiai smurtą vaikai patiria šeimoje. Smurtautojai būna vienas iš tėvų, patėviai ar pamotės, vyresni broliai, seserys, giminaičiai, globėjai. Deja, dažnėja smurto atvejų mokyklose, kur smurtautojai būna patys vaikai, vis dažniau smurtautojais Lietuvoje tampa vietinės ir tarptautinės nusikaltėlių organizacijos bei sutrikusio intelekto asmenys. Praktikoje dažniausiai susiduriama su tokiais smurto rūšimis: fizinis, psichologinis, emocinis, finansinis. Galima skirti ir smurto veikas: mušimas, laisvės suvaržymas, žeminimas, baudimas, patyčios, seksualinė prievarta, seksualinis išnaudojimas ir kt. D. Malinauskienė skiria „bendras smurto priežastis: fiziologiniai, psichologiniai, emociniai asmenybės sutrikimai; visuomenėje nusistovėjusios kultūrinės normos, palaikančios smurtą; socialinis, ekonominis šeimų statusas, suteikiantis galimybę naudotis savo padėtimi; menkas savigarbos jausmas; socialinė izoliacija; didelis stresas visuomenėje, kylantis dėl skurdo, nedarbo, politinių pokyčių, galimybės pasireikšti smurtui ir prievartai“ (Malinauskienė, 2011: 231).

JTO Vaiko teisių deklaracijos (1959) 9 str. nurodoma, kad „vaikas turi būti apsaugotas nuo visų netinkamo elgesio su juo, žiaurumo ir išnaudojimo formų“. Ši nuostata papildyta ir išplėsta JTO Vaiko teisių konvencijoje, kurios 19 str. nurodoma, kad „valstybės dalyvės, siekdamos apginti vaiką nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens, imasi visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir švietimo priemonių“. LR Seimas 1995 m. ratifikavo JTO Vaiko teisių konvenciją, taip Lietuva prisiėmė įsipareigojimą panaikinti bet kokį smurtą prieš vaikus.

Lietuvoje 1996 m. priimtas Vaiko teisių pagrindų įstatymas – pirmasis teisinis dokumentas, kuriuo siekiama apsaugoti vaiką nuo smurto. Šiame įstatyme, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, JTO 1959 m. Vaiko teisių deklaracija ir 1989 m. vaiko teisių konvencija, nustatytos pagrindinės vaiko teisės, laisvės ir pareigos. Šiuo įstatymu įtvirtinama vaiko teisė būti apsaugotam nuo smurto (10 str.): „Draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis“, tačiau 49 str. nurodoma, kad „vaiką, vengiantį atlikti savo pareigų, už drausmės pažeidimus tėvai, kiti teisėti jo atstovai gali atitinkamai drausminti savo nuožiūra, išskyrus fizinį ir psichinį kankinimą, kitokį žiaurų elgesį, vaiko garbės ir orumo žeminimą“ (Valstybės žinios, 1996, Nr. 33-807). Taip įtvirtinti pamatiniai vaiko apsaugos nuo smurto teisinio reglamentavimo principai, kurie atitinka tarptautines teisės normas.

Dešimtajame praeito amžiaus dešimtmetyje viešumon iškilo seksualinio smurto prieš vaikus problema tarptautiniu mastu. Apie seksualinę prievartą vaikų atžvilgiu iki tol nei ES, nei Lietuvoje atvirai nekalbėta, tačiau 1996 m. viešumon iškilę atsitiktiniai įvykiai, kai Belgijos priemiestyje iš seksualinės nelaisvės išgelbėtos dvi mergaitės, sukėlė visuomenės diskusijas dėl vaikų seksualinio išnaudojimo. Po šių įvykių, Belgijos

visuomenei spaudžiant, šalies vyriausybė pradėjo ieškoti sprendimų, kaip įveikti tokius nusikaltimus, kaip lytiškai prievartaujamų vaikų filmavimas ir fotografavimas, siekiant gaminti vaikų pornografiją; nepilnamečių prievartavimas asmens seksualiniam pasitenkinimui, vaiko įsigijimas pardavimui, siekiant pelno (Kane, 2007: 6–7). A. Wolthuis, M. Blaak (2001) (cit. Kairienė, Kučinova, 2008) skiria tokias „prekybos vaikais formas: priverstinė prostitucija, vaikų pardavimas priverstiniam darbui, neteisėtos vaiko organų transplantacijos, išnaudojimas pedofilinei pornografijai, pardavimas bevaikėms šeimoms“ (Kairienė, Kučinova, 2008: 119). Prekybos vaikais problema neatsiejama nuo vaikų nepriežiūros ir smurto prieš vaikus, kadangi naudojamas psichologinis, fizinis, seksualinis smurtas.

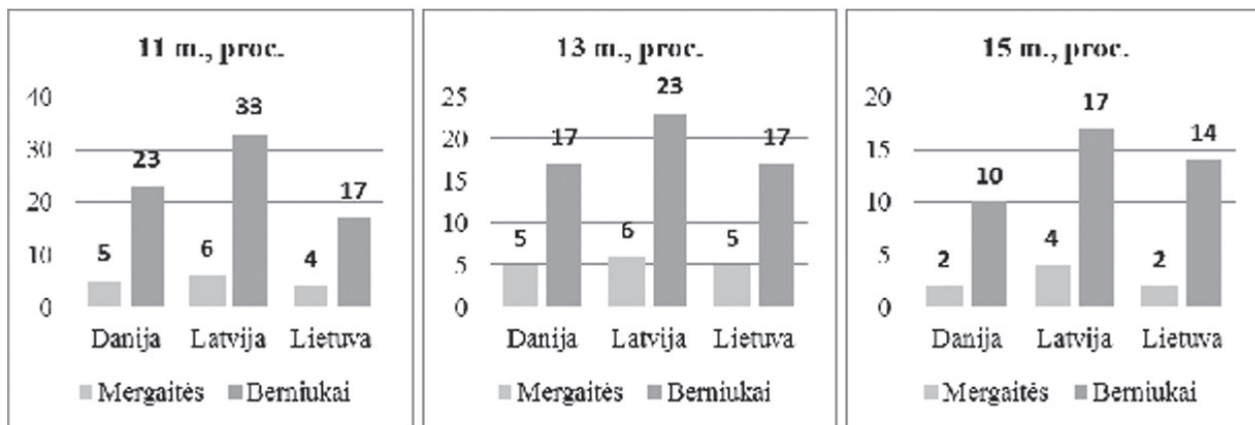
Lietuvos Respublikos Vaiko teisių pagrindų įstatyme (1996) 47 str. nurodoma, kad „už vaiko skatinimą ar prievartavimą dalyvauti seksualinėje veikloje, panaudojimą pornografijai, taip pat gaminant ar platinant pornografinius leidinius ar kitokius pornografinio ar erotinio pobūdžio dalykus taikoma įstatymų nustatyta administracinė ar baudžiamoji atsakomybė“ (Valstybės žinios, 1996, Nr. 33-807). Šis draudimas apima tik tiesioginę seksualinę prievartą prieš vaiką, todėl įstatyme trūksta konkretumo, už kokio smurto formas gali būti skiriama administracinė ar baudžiamoji atsakomybė. Šio įstatymo nuostatos dėl smurto nenumato apsaugos nuo šiuo metu egzistuojančio seksualinio išnaudojimo / smurto virtualioje erdvėje. Informacinių technologijų plėtra padeda plisti įvairioms emocinio ir psichologinio smurto formoms, kurios pasireiškia patyčiomis, seksualiniu priekabiavimu internete. Naujų smurto formų paplitimui palanki aplinka turi būti kontroliuojama ir reguliuojama atsakingų institucijų. LR Seimas, atsižvelgdamas į augančius neigiamos informacijos srautus, 2002 m. priėmė Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymą, kuris „nustato viešosios informacijos, kuri daro neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi, kriterijus, jos skelbimo ir platinimo tvarką, taip pat šios informacijos rengėjų, platintojų ar jų savininkų, žurnalistų bei jų veiklą reglamentuojančių institucijų teises, pareigas ir atsakomybę“ (Valstybės žinios, 2002, Nr. 91-3890). Tačiau ir šiame įstatyme neužsimenama apie virtualioje erdvėje plintančias naujas smurto formas, tokias kaip: vaiko persekiojimas, seksualinis išnaudojimas, psichologinio pobūdžio seksualinė prievarta.

LR Vaiko teisių pagrindų įstatymo (1996) 56 str. numatyta ir tėvų bei kitų teisėtų vaiko atstovų atsakomybė už žiaurų elgesį su vaiku, numatyta kitų fizinių ar juridinių asmenų atsakomybės už vaiko teisės būti saugiam nuo smurto neužtikrinimą. Įstatyme trūksta detalesnio atsakomybės už įstatymo normų pažeidimus reglamentavimo, pateikiamos tik nuorodos į Civilinį, Administracinį ir Baudžiamąjį kodeksus. Civiliniame kodekse (3.180 str.) tėvams už žiaurų elgesį su vaiku ar tėvų amoralų elgesį numatomas laikinas ar neterminuotas tėvų valdžios apribojimas. Tėvų atsakomybė numatyta ir Administracinių teisės pažeidimų kodekse (181(1) str.), kur nurodyta, kad „vaiko globėjo (rūpintojo) nustatytų pareigų nevykdymas arba vykdymas priešingai vaiko interesams – užtraukia įspėjimą arba baudą globėjui (rūpintojui)“. Administracinių teisės pažeidimų kodekso 181 (3) str. nurodo atsakomybę už vaiko teisių pažeidimus: įspėjimas arba bauda, kurie skirti ne tik tėvams, bet ir kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, dalyvaujantiems vaiko socialiniame gyvenime. Baudžiamajame kodekse (2000) aptartos tokios su smurtu susijusios sąvokos: *sunkus sveikatos sutrikdymas* (135 str.), *nesunkus sveikatos sutrikdymas* (139 str.), *fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas* (140 str.). Kodekso 163 str. numato baudžiamąją atsakomybę už piktnaudžiavimą tėvų (globėjų, rūpintojų) ar kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis, fiziškai ar psichiškai gniuždomą vaiką. Numatoma bauda arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki penkerių metų. J. Labanauskienė, B. Siaurusaitis (2008) pažymi, kad pasirengimo stoti į ES laikotarpiu trūko išsamių statistinių duomenų apie smurtą prieš vaikus, todėl šios problemos mastas tiksliai nežinomas. Didėjančio vaikų seksualinio išnaudojimo fone 2007 m. spalio mėn. Lansarotėje pasirašyta Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos, tačiau Lietuvoje konvencija ratifikuota tik 2012 m., įsigaliojo tik 2013 m. rugpjūčio 1 d. (Europos Tarybos konvencija (...), 2007). Konvencija kriminalizuoja visų rūšių prievartą prieš vaikus.

Taigi pasirengimo stoti į ES laikotarpiu Lietuvos siekis įgyvendinti prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus gali būti vertinamas dviprasmiškai, kaip reali pažanga ir tolesnis nepakankamas veikimas. Vaiko teisių pagrindų įstatyme trūko konkretesnio smurto formų prieš vaikus apibrėžimo. Numatyta atsakomybė už vaiko teisės būti apsaugotam nuo smurto neatitinka JTO Vaiko teisių konvencijos nuostatų. JTO Vaiko teisių konvencijoje nurodoma, kad valstybės turi uždrausti bet kokią smurtą prieš vaikus, tačiau Lietuvoje šios nuostatos nepatvirtintos. Lietuvos įstatymuose nurodytas tik fizinio ir seksualinio smurto prieš vaikus draudimas, tačiau trūksta išsamesnio *smurto* sąvokos ir formų aptarimo. Vaiko teisių pagrindų įstatyme (1996) patvirtintas draudimas vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis tolesniuose įstatymo straipsniuose nesuderintas su tarptautinėmis nuostatomis. Galima pastebėti, kad Civiliniame, Administraciniame ir Baudžiamajame kodeksuose reglamentuojama atsakomybė už vaiko teisių pažeidimus yra fragmentiška, nenumatanti konkrečių nuobaudų vaiko teises pažeidusiems asmenims.

Siekiant užtikrinti vaiko teisių apsaugą ir išspręsti smurto prieš vaikus problemas, Lietuvoje patvirtintos ir vykdomos tęstinės programos: Vaiko gerovės valstybės strategija, Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams programa. Šias programas / strategijas įgyvendino Vyriausybės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos. LR Vyriausybė 2005 m. vasario 17 d. priėmė nutarimą „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų plano patvirtinimo“, kuriuo siekta sukurti prielaidas visų vaikų gerovei. Priemonių plane numatyta parengti Nacionalinę programą, kuri būtų nukreipta prieš vaikų smurtą. Šis uždavinys įgyvendintas tais pačiais metais LR Vyriausybei 2005 m. gegužės 4 d. patvirtinus nutarimą „Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programos patvirtinimo“. Programoje keliami uždaviniai buvo susiję su tėvų ir vaikų švietimo smurto klausimu gerinimu. 2006 metais numatyta, kad Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras parengs ir išleis informacinę medžiagą vaikams ir tėvams apie smurto prevenciją. 2007 m. išleisti 4 leidiniai, kuriuose tėvai ir vaikai supažindinti su smurto formomis, priežastimis, pasekmėmis. Juose aptariamas smurtas mokyklose klausimas: prevencija ir pagalbos priemonės vaikams, nukentėjusiems nuo smurto. Programoje pažymėtas siekis rūpintis šviesti visuomenę smurto prieš vaikus klausimais, inicijuojant visuomenines akcijas. Priėmus šią programą įgyvendinta tęstinio pobūdžio visuomenės akcija „Gegužė – mėnuo be smurto prieš vaikus“.

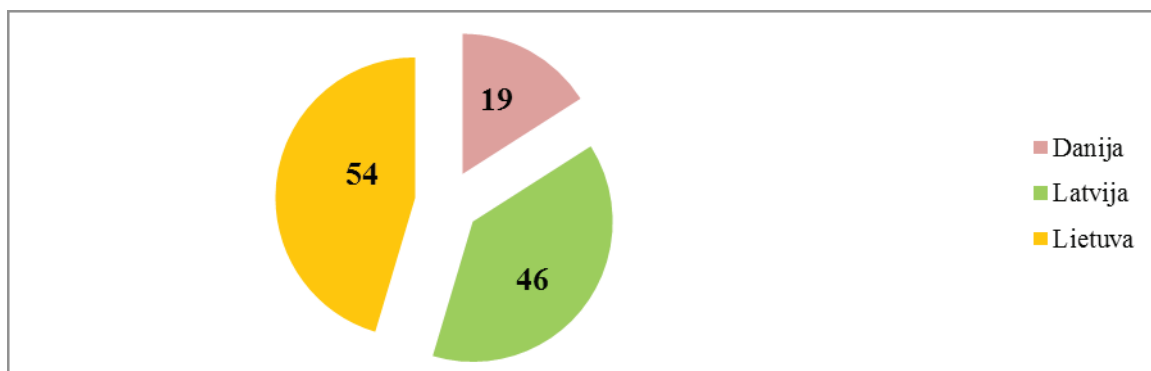
JT Vaiko teisių komitetas, 2006 m. pateikęs pastabas Lietuvai dėl JTO Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo, pabrėžė, kad Lietuvoje priimti Civilinis, Administracinis ir Baudžiamasis kodeksai, yra sveikintini JTO Vaiko teisių komiteto sprendimai, siekiant veiksmingiau užtikrinti vaikų teisių apsaugą Lietuvoje. Tačiau nurodoma, kad vis dar neužtikrinama vaikų apsauga nuo smurto, o kuriama teisinė reglamentavimo sistema nesuderinama su JTO Vaiko teisių konvencijos nuostatomis. JTO Vaiko teisių komiteto išvadose taip pat pritariama LR Vyriausybės patvirtintai Nacionalinei smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programai. Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programos priemonių įgyvendinimas padėjo sumažinti smurto atvejų skaičių 29,08 procento. Teigiami pokyčiai skatino tęsti programos įgyvendinimą, todėl parengta 2008–2010 m. metų programa. Naujojoje programoje keliami uždaviniai mažinti smurto prieš vaikus mokykloje mastą. Programos įgyvendinimo laikotarpiu vyriausybinės institucijos pradėjo aktyviai bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis. Sprendžiant smurto prieš vaikus mokyklose problemą, įgyvendinamos šios programos: programa „Antrasis žingsnis“, 2008 m. finansuojama LR švietimo ir mokslo ministerijos; tarptautinė programa „Zipio draugai“, kur dalyvavo 64 mokyklos. 2011–2012 m. programą įdiegė dar 122 mokyklos. 2012 m. 17-ai Lietuvos mokyklų suteiktas Olweus mokyklos vardas. Ši programa įgyvendinama Danijoje ir Latvijoje. Dažniausiai pasitaikanti smurto forma mokyklose – psichologinis smurtas. Psichologinis smurto mastas analizuojamas Pasaulinės sveikatos organizacijos, todėl, remiantis naujausia šios organizacijos ataskaita, galima apžvelgti, koks procentas vaikų patiria psichologinį smurtą mokyklose (žr. 1 pav.).



1 pav. Vaikai, patyrę psichologinį smurtą mokyklose 2009–2010 m., proc.

Sudarė A. Sakalauskaitė, remdamasi: World Health Organization, 2012.

Pateikti duomenys rodo, kad Lietuvoje psichologinį smurtą mokykloje daugiausiai patyrė 13 metų vaikai. Vertinant vaikus, patyrusius psichologinį smurtą, pagal lytį pastebima, kad visose valstybėse daugiausiai smurto patiria berniukai. Visose amžiaus grupėse pagal smurto mastą Lietuva yra antroje vietoje, o 13 m. amžiaus grupėje jos rezultatai yra tokie pat kaip ir Danijos. Tokie tyrimo rezultatai rodo, kad smurto prieš vaikus mokykloje, net ir Danijoje, kuri rodoma kaip „gerasis pavyzdys“ kitoms ES valstybėms narėms. Taigi Nacionalinės programos prieš vaikų smurtą 2005–2010 metų laikotarpiu, keltas uždavinys organizuoti vaikų, tėvų ir visuomenės švietimą smurto prieš vaikus prevencijos klausimais. Ypatingas dėmesys čia skirtas smurtui prieš vaikus mokyklose, bet ir toliau išlieka didelis procentas vaikų, mokyklose patiriančių psichologinį smurtą (žr. 2 pav.).



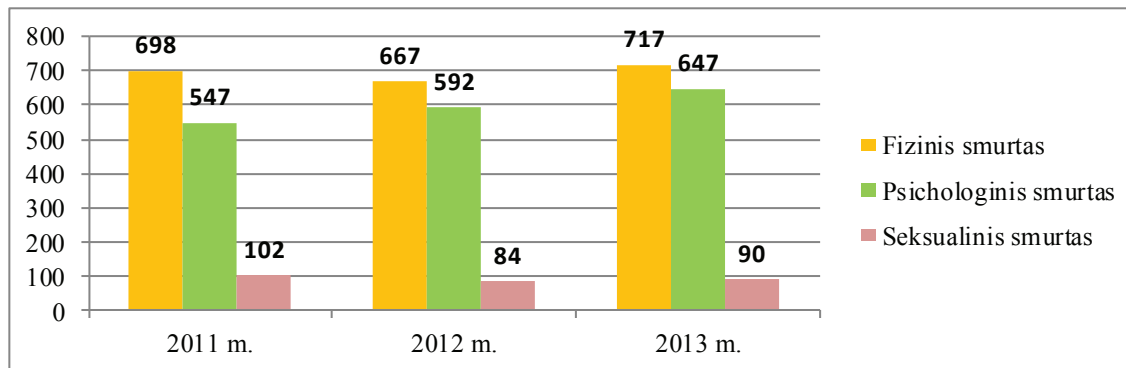
2 pav. Vaikai, patyrę smurtą mokykloje 2013 m., proc.

Sudarė A. Sakalauskaitė, remdamasi World Health Organization, 2013

Smurtą mokykloje patyrusių vaikų procentinė dalis rodo, kad net ir įgyvendinus prevencines visuomenines programas, Lietuvoje daugiau nei pusė moksleivių 2013 m. mokykloje patyrė smurtą. Tai pagrindžia šios problemos sprendimo būtinumą.

Be to, nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 m. ir 2008–2010 m. programose iškeltas tikslas – tobulinti teisinę sistemą, siekiant užkirsti kelią smurtui prieš vaikus (Valstybės žinios, 2005-05-07, Nr. 58-2021; 2008-04-30, Nr. 51-1892). Nors šiomis programomis norima tobulinti teisinę bazę, tačiau apie griežtesnių teisinių priemonių reglamentavimą neužsimenama. Galima daryti prielaidą, kad aiškios atskaitomybės už smurto prieš vaikus reglamentavimo trūkumas galėjo lemti išlikusį didelį smurto atvejų skaičių.

Naujojoje Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2011–2015 metų programoje (Valstybės žinios, 2011-01-06, Nr. 2-81) iš viso nebekeliamas tikslas stiprinti vaikų teisinę apsaugą nuo smurto. Naujoji programa atskleidžia vyriausybės kuriamos teisinės bazės stagnaciją, nes nebėra naujų iššūkių vaiko apsaugos nuo smurto srityje. Programoje paliekami uždaviniai ir tikslai, kurie kelti ir 2005 m. Dėl šios priežasties 2011–2013 m. vaikų, patyrusių smurtą, atvejų skaičius augo (žr. 3 pav.).



3 pav. Vaikų, patyrusių smurtą, skaičiaus pasiskirstymas pagal smurto formas Lietuvoje

Šaltinis: Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2013 m. veiklos ataskaita, p. 27.

Pateikti duomenys rodo, kad pastaruosius trejus metus 15,46 proc. išaugo psichologinį smurtą patyrusių vaikų skaičius. Šiek tiek augo (2,65 proc.) vaikų, patyrusių fizinį smurtą, skaičius, bet 11,76 proc. mažėjo seksualinį smurtą patyrusių vaikų skaičius. Augantis fizinio ir psichologinio smurto atvejų skaičius rodo, kad LR Vyriausybės ir nevyriausybinių organizacijų įgyvendinamos tęstinės prevencinės programos ir visuomeninės akcijos nebeveiksmingos. Lietuva, tik iš dalies įgyvendindama JTO Vaiko teisių komiteto rekomendacijas, nepajėgi užtikrinti smurto prieš vaikus problemos sprendimo. Šie rezultatai atskleidžia LR Vyriausybės kuriamos teisinės bazės spragas, kurios išryškintos dar 2006 m. JTO Vaiko teisių komiteto išvadose ir rekomendacijose.

LR Seimo Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų plane numatyta 2006 m. parengti Lietuvos Respublikos įstatymo dėl smurto prieš vaikus projektą. Tačiau šis dokumentas neparengtas. Pirmosios fizinio smurto prieš vaikus įstatymo patvirtinimo užuomazgos stebimos tik 2008 m. vasario 13 d. A. Pavilionienė pateikė LR vaiko teisių pagrindų įstatymo pakeitimo projektą, kuriame siūloma įstatymą papildyti 2 straipsniu, kur aiškiai reglamentuojamos smurto prieš vaiką formos ir rūšys. Be to, 10 straipsnio 2 dalį siūlė taip išdėstyti: „Draudžiamas bet koks smurtas prieš vaiką“ (Įstatymo projektas, 2008-02-13, Nr. XP-2848). Šie pakeitimai būtų užtikrinę konkrečių JTO Vaiko teisių konvencijos nuostatų integravimą nacionalinėje teisėje. Susirūpinimą Lietuvos vaikų apsaugos nuo smurto teisių situaciją tais pačiais metais išreiškė ir V. Blinkėvičiūtė, kuri balandžio 30 d. pateikė svarstyti LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 straipsnio pakeitimo ir papildymo 47 straipsniu įstatymo projektą. Šiame projekte siekiama uždrausti fizinį smurtą prieš vaikus. Siūlomas 49 str. būtų išdėstomas taip: „Vaikas turi teisę būti auklėjamas, mokomas ir drausminamas be smurto ir gerbiant jo orumą. Vaiką vengianti atlikti savo pareigas, už drausmės pažeidimus tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai gali atitinkamai drausminti savo nuožiūra. Vaiko fizinis baudymas, fizinis ar psichinis kankinimas ar kitoks žiaurus elgesys, vaiko garbės ir orumo žeminimas draudžiamas“ (Įstatymo projektas, 2008-04-30, Nr. XP-3058). Deja, šie projektai nepriimti.

Žmogaus teisių komitetas 2009 m. liepos 17 d. pateikė dar vieną LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo projektą, kuriame susietos A. Pavilionienės ir V. Blinkevičiūtės siūlomų įstatyto pakeitimo projektų nuostatos (Įstatymo projektas, 2009-07-17, Nr. XIP-393 (3)). Šis projektas taip pat nepriimtas.

Tačiau, visokio smurto prieš vaikus uždraudimo teisinio reglamentavimo paieškos tuo nesibaigė. 2010 m. balandžio 15 d. G. Navaitis pateikė dar vieną LR vaiko teisių pagrindų įstatymo projektą, kuriame apibrėžiamos fizinio, psichologinio ir seksualinio smurto prieš vaiką sąvokos (Įstatymo projektas, 2010-04-15, Nr. XIP-1883 (2)). Deja, šis įstatymo projektas LR Seime net nepradėtas svarstyti.

Žmogaus teisių instituto (2011) pristatomoje situacijos analizėje pabrėžiama, kad joks teisės aktas Lietuvoje „neapsaugo vaiko nuo visų rūšių smurto. Vaiko teisinė apsauga nuo smurto yra fragmentiška – ji įtvirtinta tik atskiruose įstatymuose, bet teisės normų visuma negarantuoja visapusiškos vaiko apsaugos“ (Žmogaus teisių institutas, 2011: 4). Taigi 2006 m. iškeltas tikslas – įtvirtinti visokio smurto prieš vaikus nuostatas, įgyvendintas tik 2013 m. kovo 5 d., O. Valiukevičiūtei pateikus svarstyti LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2, 10, 49, 56 ir 57 straipsnių pakeitimo įstatymą. Esminis šio projekto išskirtinumas iš kitų – 2 str. pakeitimuose nurodoma, kad „smurtas prieš vaiką – visos seksualinės, fizinės, psichologinės ar emocinės prievartos, vaiko žeminimo ir išnaudojimo, vaiko priežiūros stokos arba aplaidumo formos, sukeliančios pavojų gyvybei, faktinę, potencialią žalą vaiko sveikatai, išlikimui, vystymuisi ar orumui, taip pat fizinės bausmės“ (Įstatymo projektas, 2013-03-05, Nr. XIIP-317). Projektui pritarė 57, prieš balsavo 7, susilaikė 41 Seimo narys. JTO Vaiko teisių komiteto išvadose (2014) nepalankiai vertinamas Lietuvos negebėjimas laikytis prisiimtų įsipareigojimų, todėl, kaip ir ankstesnėse komiteto išvadose, pateikiamas pagrindinis siūlymas – uždrausti bet kokios formos ir rūšies smurtą prieš vaikus. Šio projekto priėmimas – reikšmingas LR Vyriausybės žingsnis, siekiant perkelti tarptautines nuostatas į nacionalinę teisę ir įgyvendinti JTO Vaiko teisių komiteto pateiktas rekomendacijas. Projektas priimtas tolesniam svarstymui, tačiau iki 2015 m. kovo 10 d. vykusiuose plenariniuose posėdžiuose LR vaiko teisių apsaugos įstatymo nuostatos dėl bet kokio smurto prieš vaikus uždraudimo nesvarstytos. Tikima, kad naujo LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimai padės sumažinti smurto prieš vaikus atvejų skaičių. R. Harold-Kleson, Šiaurės šalių žmogaus teisių komiteto prezidentė, 2014 m. vasario mėnesį NVO kvietimu buvo atvykusi į Lietuvą. Teisininkė išsamiau pristatė Švedijos vaikų teisių apsaugos sistemą, pagrindinį dėmesį skirdama bet kokio smurto prieš vaikus draudimui. Ji nepitaria absoliutaus smurto prieš vaikus uždraudimui, nes „tokia sistema ugdo vaikus, kurie nejaučia ribų, yra tiesiog nekontroliuojami“. Teisininkės požiūriu, absoliutus smurto prieš vaikus uždraudimas – vaikų atsakomybės prieš tėvus apribojimas, nes vaikai supažindinami su jų teisėmis, nepaminint, kokia atsakomybė ir pareigos jiems tenka (Harold-Kleson, 2014).

Apibendrinant galima teigti, kad 1995 m. ratifikuota JTO vaiko teisių konvencija ir prisiimti Lietuvos įsipareigojimai buvo sunkiai įgyvendinami. 1995 m. pradėtas tikslingas vaiko teisės būti apsaugotam nuo smurto teisinis reglamentavimas po 2000 metų pradėjo „strigti“, Vyriausybė neperkėlė JTO įstatyminių normų į nacionalinę teisę. Smurto prieš vaikus strategijos / programos kurtos fragmentiškai. Pagrindinėse tęstinio pobūdžio Nacionalinėse smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams programose (2005–2007 m.; 2008–2010 m.; 2011–2015 m.) numatomos įgyvendinti priemonės skirtos spręsti tuo laiku aktualias problemas. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Vyriausybės veikė labiau „gaisrų gesinimo“ principu, neįgyvendintos veiksmingos prevencinės priemonės, galinčios padėti išvengti smurto prieš vaikus problemų paplitimo dar iki šios problemos atsiradimo.

3. Vaikų skurdo problemų sprendimo strategijos vaikystės politikoje, jų įgyvendinimas

Jungtinių Tautų vaikų fondas (UNICEF) pažymi vaikų skurdo pasekmes jų socializacijai: „Vaikai, gyvenantys skurde, patiria tiek materialinių, tiek dvasinių ir emocinių išteklių, reikalingų išgyventi, vystytis bei klestėti, stygių. Skursdami jie negali džiaugtis savo teisėmis, pasiekti pilnavertį gyvenimą ir jame dalyvauti kaip visaverčiai visuomenės nariai“ (Monkevičienė, Stankevičienė, 2011). UNICEF pažymi, kad skurdas –

tai ne tik materialinių išteklių trūkumas, bet ir emocinis / psichologinis bei dvasinis nepatogumas, lemiantis socialinės atskirties jausmą.

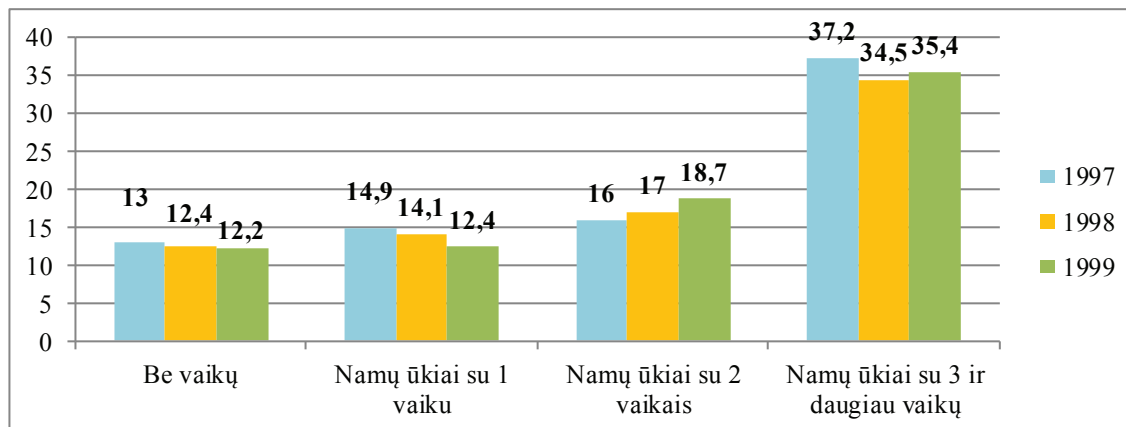
„Skurdas padidina vaikų nepriežiūros ir smurto riziką, tačiau negalima remtis stereotipu, kad visos skurdžios šeimos neprižiūri ir smurtauja prieš vaikus. Skurdas sukelia stresinę situaciją, kuri gali paskatinti vienokį ar kitokį šeimos narių elgesį“ (Jančaitytė, 2011: 16). Toks autorės pateiktas skurdo suvokimas rodo, kad skurdą galima glaudžiai sieti su smurto prieš vaikus problema. Autorė išvelgia ryšį tarp skurdo ir smurto šeimoje paplitimo. M. Puhakka, M. Viren (2012) išvelgia ir valstybės skiriamos materialinės paramos dydžio bei skurdo sąsajas. Remiantis A. Dobravolsku (2007), skurdą galima skirstyti į tam tikrus tipus: absoliutus skurdas – absoliutus pragyvenimo minimumas, būtinas pagrindiniams poreikiams patenkinti; santykinis skurdas – „skurdžios“ pajamos, nustatomos visų gyventojų pajamų ar gerovės lygio kontekste. Autorius pateikia skurdo lygius, kurie rodo, kad skurdo problemos paplitimą gali rodyti du požymiai: gyvenimo minimumas ir menkos pajamos.

Nuo 1990 m. skurdo problemos Lietuvoje pradėtos spręsti remiantis ES patirtimi. JTO vaiko teisių konvencijos (1995) 27 str. nurodoma, kad „valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko teisę turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi“. Valstybės dalyvės, ratifikuojamos šią konvenciją, prisiėmė įsipareigojimus padėti tėvams ir kitiems vaiką auklėjantiems asmenims šią teisę įgyvendinti.

Lietuvos kuriamas socialinės politikos modelis paremtas materialinių išteklių paskirstymu, siekiant užtikrinti visų visuomenės narių gerovę. Kuriant socialinės politikos modelį pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais, pagrindinis dėmesys skirtas išmokų sistemos kūrimui. LR Seimas dar 1994 m. priėmė Išmokų vaikams įstatymą (Valstybės žinios, 1994, Nr. 89-1706), kuriuo nustatė išmokų vaikams rūšis, jų dydžius, asmenų, turinčių teisę gauti išmokas, kategorijas, šių išmokų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, tvarką ir finansavimą. Priimtas įstatymas gali būti laikomas pirmuoju Lietuvos Respublikos dokumentu, įgyvendinant JTO Vaiko teisių konvencijos nuostatas dar iki JTO vaiko teisių konvencijos ratifikavimo (1995). LR Seimas, ratifikavęs JTO Vaiko teisių konvenciją, įsipareigojo imtis visų reikiamų priemonių, kad vaikui būtų užtikrintas geresnis išlaikymas iš tėvų ar kitų finansiškai už jį atsakančių asmenų – tiek esančių valstybės viduje, tiek užsienyje (27 str.).

Lietuvai ratifikavus JTO Vaiko teisių konvenciją (1995) ir atsižvelgiant į JTO Vaiko teisių deklaracijos (1959) nuostatas, pradėtos spręsti vaikų skurdo problemos kuriant teisinio reglamentavimo sistemą ir taip siekiant užtikrinti materialinę bei psichologinę vaiko gerovę. LR Seimas 1996 m. priėmė Vaiko teisių pagrindų įstatymą, kurio 4 str. 5 punkte nurodyta, kad „nė vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto, minimalių pragyvenimo lėšų ir globos ir rūpybos“ (Valstybės žinios, 1996-04-12, Nr. 33-807). Įstatymo nustatyta, kad esant situacijai, kai tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai negali užtikrinti vaiko gerovės, Vyriausybė turi garantuoti vaikams tinkamą išlaikymą.

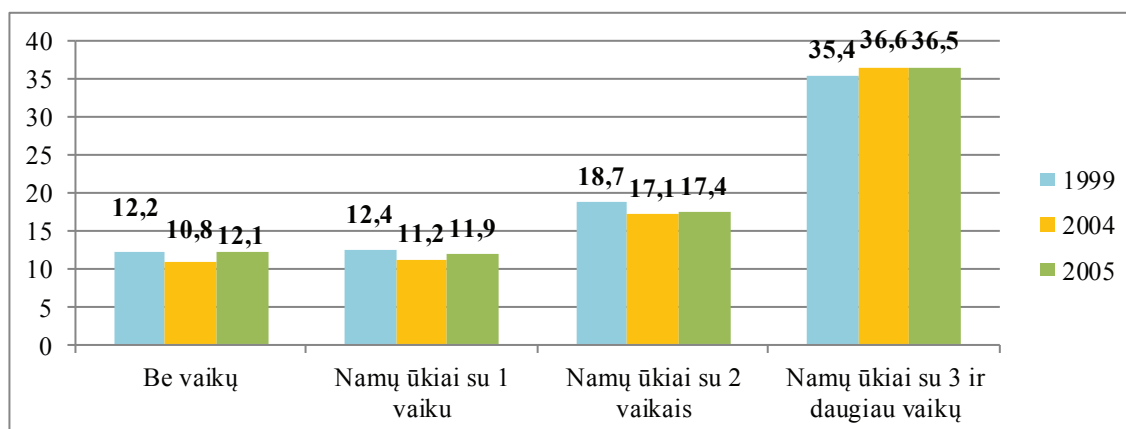
LR Vyriausybės 1997–2000 metų veiklos programoje (Valstybės žinios, 1996, Nr. 120-2821), kuri priimta 1996 m., užsibrėžtas tikslas – tobulinti paramos šeimai sistemą. Programoje didelis dėmesys skirtas vaiko teisių apsaugai. Vaiko teisių užtikrinimas susietas su globos (rūpybos) sistemos tobulinimu, nepilnamečių nusikalstamumo mažinimu ir institucijų bendradarbiavimo gerinimu. Tačiau vaikų skurdo problemos sprendimas paliekamas šeimos institucijai. *Skurdo sąvoka* programoje neįvardijama, tačiau nurodoma, kad siekiama gerinti sunkias gyvenimo sąlygas. Programoje išskiriamas Vyriausybės vaidmuo sudarant sąlygas šeimai pačiai kuo geriau atlikti savo funkcijas. Patvirtinus programą, 1997 m. priimtas Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo papildymo įstatymas, numatęs papildomas pašalpas šeimoms, auginančioms tris ir daugiau vaikų (daugiavaikėms šeimoms) iki 16 metų ir vyresnius, baigusius dienines bendrojo lavinimo mokyklas (Valstybės žinios, 1997-10-31, Nr. 99-2506). Įstatymo papildyme numatyta daugiavaikėms šeimoms būtina materialinė pagalba, tačiau tai nepadėjo pašalinti kai kuriose daugiavaikėse šeimose augančių vaikų skurdo (žr. 4 pav.).



4 pav. Skurdo lygis pagal vaikų skaičių namų ūkyje, proc.

Sudarė A. Sakalauskaitė, remiantis: Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija, 2000, p. 9.

Pateikti duomenys (žr. 4 pav.) rodo, kad 1997–1999 m. santykinį skurdą patiriančių namų ūkių dalis sumažėjo. Patvirtinus Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymo papildymo įstatymą, daugiavaikių šeimų skurdo lygis sumažėjo tik 1998 m., o 1999 m. skurdo lygis išaugo. Daugiavaikių šeimų skurdo problema tuo laikotarpiu tapo ypač aktuali dėl savo masto, todėl 2000 m. Lietuvos socialinis komitetas patvirtino Skurdo mažinimo Lietuvoje strategiją, kurioje suformuluota *skurdo* samprata, apibrėžiami skurdo mastai, apžvelgiamas skurdo paplitimas ir jo ypatybės Lietuvoje. Strategijoje numatytos priemonės, kaip reikėtų mažinti skurdą. Viena jų – nevyriausybinių organizacijų ir vyriausybinių institucijų bendradarbiavimas. Strategijos tikslai: iki 2005 m. sumažinti skurdą ne mažiau kaip 13 procentų; sumažinti labiausiai skurstančių socialinių grupių (vieniųjų tėvų su vaikais, didelių šeimų) skurdą pagal santykinę skurdo (skurdžios pajamos, nustatomos visų gyventojų pajamų ar gerovės lygio kontekste) ribą ne mažiau kaip iki 20 procentų. Norint pasiekti šių rezultatų, numatyta didinti pašalpas gausioms šeimoms ir kompensuoti vaikų mokymosi išlaidas (Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija, 2000, p. 14). Norėdama išspręsti vaikų skurdo problemas, LR Vyriausybė 2001 m. patvirtino Vyriausybės 2001–2004 m. programą (Valstybės žinios, 2001-10-10, Nr. 86-3015), kurioje numatyta 2002 m. parengti ir įgyvendinti Skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo programą. Programa parengta, bet numatyti uždaviniai neįgyvendinti (žr. 5 pav.).



5 pav. Skurdo lygis pagal vaikų skaičių namų ūkyje, proc.

Sudarė A. Sakalauskaitė, remdamasi: Poviliūnas, 2007: 7.

5 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad visuose namų ūkiuose, išskyrus tuos, kur auga 3 ir daugiau vaikų, skurdo lygis sumažėjo. Lietuva tik iš dalies pasiekė 2000 m. numatytus tikslus – namų ūkiuose, kur yra mažiau nei trys vaikai, skurdo lygis sumažėjo, tačiau daugiavaikių šeimų skurdo lygis išaugo ir siekė daugiau nei 35 proc. Galima pastebėti, kad Lietuvai 2001 m. ratifikavus Europos socialinę chartiją (pakoreguotą), Lietuva įsipareigojo tik dėl dalies straipsnių. Nors dauguma šios chartijos straipsnių ratifikuoti, 30 straipsnis „Teisė į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties“ į įsipareigojimų sąrašą neįtrauktas. Tai rodo, kad LR Vyriausybė tuo laikotarpiu nebuvo pasirengusi šių įsipareigojimų prisiimti, nes to neleido Lietuvos ekonominė situacija. 2001 m. ratifikavusi Europos socialinę chartiją, Lietuva įsipareigojo užtikrinti vaikų ir paauglių teisę į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (Valstybės žinios, 2001-06-08, Nr. 49-1704), tačiau konkrečių nuostatų dėl vaikų skurdo problemų sprendimo nepateikta. Pagrindinis dėmesys skirtas vaiko lygių startinių galimybių užtikrinimui, smurto ir išnaudojimo problemų sprendimui.

LR Vyriausybė, siekdama suderinti nacionalinius teisės aktus su JTO Vaiko teisių konvencijos (1989) ir JTO Vaiko teisių deklaracijos (1959) nuostatomis, 2003 m. patvirtino Vaiko gerovės valstybės koncepciją (Valstybės žinios, 2003-05-30, Nr. 52-2316), kurios tikslas – pasiekti politinį susitarimą dėl vaiko gerovę lemiančių vertybių, nuostatų ir numatyti vaiko gerovės įgyvendinimo gaires: sudaryti ekonomines ir socialines sąlygas tinkamai pasirūpinti vaiku. Pirmą kartą nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pateiktas sisteminis požiūris į visapusišką vaiko apsaugą. Siekiant užtikrinti vaiko gerovę sudarytas Vaiko gerovės valstybės koncepcijos 2005–2012 metų priemonių planas. Šią koncepciją įgyvendinti pradėta tik 2005 m. JTO Vaiko teisių komiteto išvadose Lietuvai (2006), šios koncepcijos patvirtinimas įvertintas teigiamai. JTO Vaiko teisių komiteto pateiktose išvadose ir rekomendacijose Lietuvai nurodyta, kad didelis vaikų skaičius gyvena šeimose, kurios priskiriamos žemiau skurdo ribos gyvenančių šeimų grupei. Daroma prielaida, kad tam poveikį daro nuo šalies ekonomikos augimo tempų atsiliekanti finansinė pagalba ir parama šeimoms. Rekomenduota stiprinti piniginę ir nepiniginę paramą skurdžiai gyvenančioms šeimoms, taip siekiant sumažinti skurdą ir apsaugoti vaikus nuo neigiamo jo poveikio jų vystymuisi. Atsižvelgiant į JTO Vaiko teisių komiteto išvadas ir rekomendacijas, LR Vyriausybė pradėjo įgyvendinti Vaiko gerovės valstybės strategijos 2005–2012 m. priemonių planą.

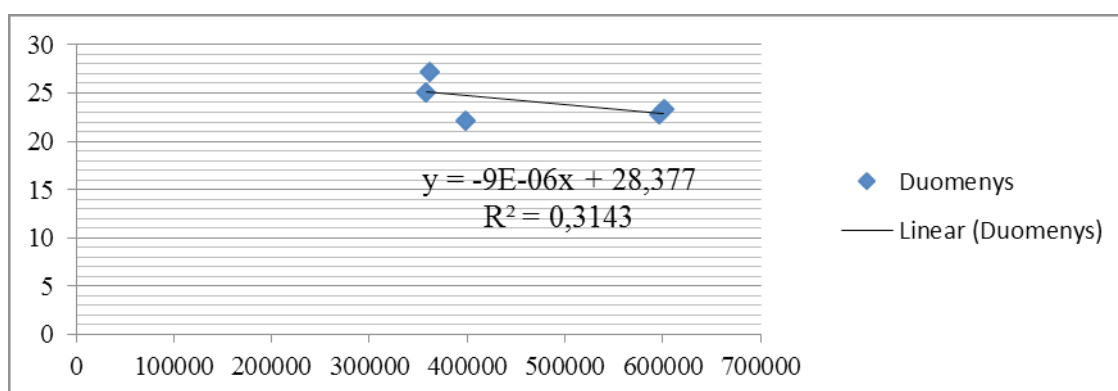
Plane numatyta tobulinti įstatyminę bazę. Ypatingas dėmesys skirtas išmokų šeimoms sistemos tobulinimui. A. Šileika, R. Zabaraukaitė (2009: 17) nurodo, kad „nuo 2005 m. skurdui matuoti Lietuvoje taikoma bendra ES skurdo matavimo metodika, pagal kurią pagrindinis skurdo matavimo rodiklis yra skurdo rizikos lygis po socialinių išmokų. Skurdo rizikos lygiui apskaičiuoti naudojama santykinė skurdo riba, prilyginama 60 proc. ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos“. Nuo 2006 m. rugsėjo 1 d. šeimoms, kurios augina vieną ar du vaikus, pratęstas „vaiko pinigų“ išmokos mokėjimas vaikui iki 9 metų. 2007 m. priimtas Socialinės paramos mokiniams įstatymas, kuriuo reglamentuoti paramos mokiniams būdai – nemokamas maitinimas ir finansinė parama mokiniui būtinoms prekėms įsigyti (Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2755). 2008 m. gruodžio 23 d. priėmus LR Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pataisas, pagal kurias tėvams, auginantiems vaikus iki 18 m. ir vyresnius, jeigu jie mokosi dieninėse bendro lavinimo mokyklose, už kiekvieną auginamą vaiką padidintas papildomas neapmokestinamasis pajamų dydis, kuris lygus 100 Lt už pirmą ir po 200 Lt už kiekvieną paskesnę vaiką (Valstybės žinios, 2008, Nr. 149-6029). Nuo 2008 m. sausio 1 d. motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieneri metai, buvo 100 proc., antrais ir trečiais metais – 85 proc. pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Nuo 2008 m. sausio 1 d. tuo atveju, kai apdraustajam gimsta du ir daugiau vaikų ir jis yra šių vaikų priežiūros atostogose, tėvystės pašalpa didinama atsižvelgiant į vienu metu gimusių vaikų skaičių. Priimti įstatymai užtikrina šeimoms didesnes išmokas. Padidinta valstybės biudžeto lėšų dalis, kuri skiriama paramai šeimoms. Išmokų šeimoms, turinčioms vaikų, didinimas buvo viena pagrindinių priemonių, sprendžiant vaikų skurdo problemas. Norint įvertinti priežastis, kas lėmė vaikų skurdo problemos paplitimą, taikomas Pirsono koreliacijos koeficientas ir regresinė analizė. V. Kasiulevičiaus, G. Denapienė (2008) nurodo, kad „koreliacijos koeficientas – statistikos metodas, tiriantis požymių tarpusavio ryšio stiprumą“ (p. 178). Pirsono koreliacijos koeficiento reikšmės pateiktos 1 lentelėje.

1 lentelė. Pirsono koreliacijos koeficiento reikšmės

Koeficientas	Labai stiprus statistinis ryšys	Stiprus statistinis ryšys	Vidutinis statistinis ryšys	Silpnas statistinis ryšys	Labai silpnas statistinis ryšys	Nėra statistinio ryšio
r_{xy}	-1 +1	Nuo -1 iki -0,7 Nuo 0,7 iki 1	Nuo -0,7 iki -0,5 Nuo 0,5 iki 0,7	Nuo -0,5 iki -0,2 Nuo 0,2 iki 0,5	Nuo -0,2 iki 0 Nuo 0 iki 0,2	0

Sudarė A. Sakalauskaitė, remdamasi: Kasiulevičius, Danapienė, 2008: 180.

Remiantis 1 lentelėje pateiktais koreliacijos koeficientais, bus vertinamas statistinis ryšys tarp vaikų skurdo lygio ir jį galinčių lemti priežasčių. „Regresinė analizė nustato statistinio ryšio pobūdį ir aprašo priklausomojo (pasekmės) kintamojo vidutinių reikšmių priklausomybę nuo vieno ar kelių nepriklausomųjų (priežasties) kintamųjų reikšmių matematine formule“ (Kasiulevičiaus, Denapienė, 2008: 179). Pirmiausia analizuojama, ar skiriamų lėšų šeimoms dalies didinimas darė įtaką mažėjančiam vaiko skurdo lygio rodikliui (žr. 6 pav.).

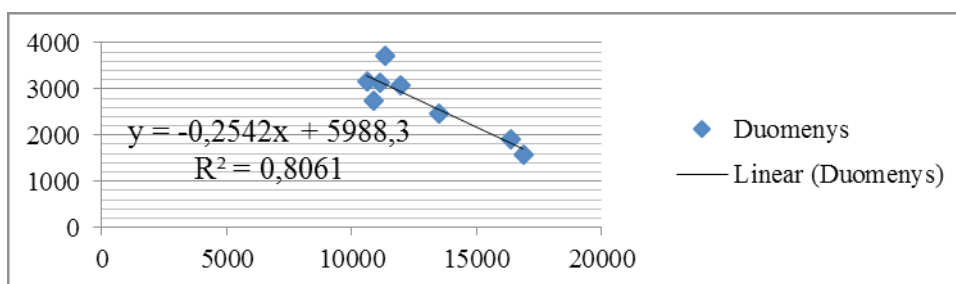


6 pav. Išmokų šeimoms dydžio įtaka vaikų skurdo lygio rodikliui 2005–2009 m.

Sudarė A. Sakalauskaitė.

Pritaikius Pirsosno koreliacijos koeficientą nustatytas vidutinis statistinis ryšys $r_{xy} = -0,56067$. Remiantis šiais rezultatais galima daryti išvadą, kad didinant išmokų šeimoms dalį, galima tik iš dalies tikėtis laukiamų rezultatų. LR Vyriausybės pasirinkta išmokų šeimoms didinimo politika, besiremianti tik išmokų didinimu, neleidžia užtikrinti visapusiško LR Vyriausybės iškeltų uždavinių įgyvendinimo. Vėlesniu laikotarpiu (2009–2013 m.) nustatytas silpnas statistinis ryšys $r_{xy} = -0,216$.

Tiriant, kas lemia vaikų skurdo problemos plitimą, galima pažymėti nedarbo lygį. Tiriant bedarbių šeimų disponuojamų pajamų įtaką skurdo rizikos apskaitoje įrašytų šeimų skaičiaus pokyčiams, pastebimas labai stiprus statistinis ryšys su bedarbyste (žr. 7 pav.).



7 pav. Bedarbių šeimų disponuojamų pajamų įtaka socialinės rizikos šeimų skaičiaus augimui 2005–2012

Sudarė A. Sakalauskaitė

Vertinant šių dviejų kintamųjų statistinį ryšį pagal Pirsono koreliacijos koeficientą, nustatytas $r_{xy} = -0,89785$. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus galima teigti, kad LR Vyriausybė turėtų aktyviau įgyvendinti darbo rinkos politiką. Norint pagrįsti šalies ūkio situacijos daromą poveikį bedarbių šeimų su vaikais pajamų dydžiui, pritaikomas koreliacijos koeficientas. Analizuojant 2005–2012 m. laikotarpį, gautas $r_{xy} = -0,758406294$ atskleidžia, kad BVP pokyčiai daro didelį poveikį šeimų disponuojamų pajamų dydžiui, kuris lemia socialinės rizikos šeimų skaičiaus pokyčius. Anksčiau aptarti LR Vyriausybės įstatyminės bazės pakeitimai, kuriais padidintos išmokos šeimoms, auginančioms vaikus, atšaukti 2011 m. Tais metais sustabdytas tėvystės išmokų mokėjimas ir sumažinta motinystės išmokų dalis (1 metais – 90 proc., 2 metais – 75 proc.). Šis sprendimas neigiamai paveikė vaikų skurdo lygio mažinimo procesą, todėl LR Vyriausybė 2012 m. pabaigoje patvirtino Vaiko gerovės valstybės 2013–2018 metų programą, kurios tikslas – ir toliau tobulinti įstatyminę bazę, siekiant kompleksinės vaiko apsaugos. Programoje numatytos šios priemonės: gerinti socialinės paramos teisinį reglamentavimą ir įvertinti skurdo priežasčių bei kitus rizikos veiksnius. Atsižvelgdama į JTO vaiko teisių komiteto išvadas (2006), LR Vyriausybė numatė skirti didesnę valstybės biudžeto dalį socialinių paslaugų ir socialinės paramos tobulinimui.

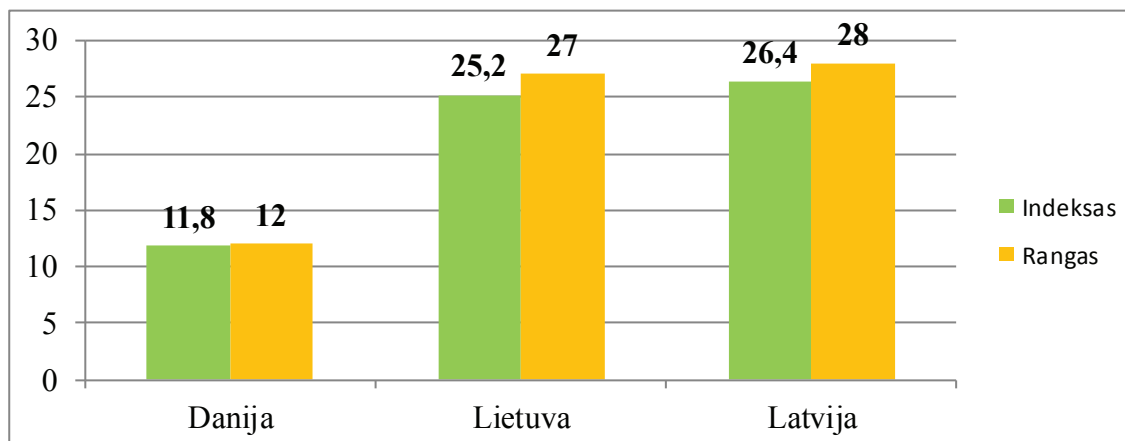
LR Vyriausybės įgyvendinamas priemonės, siekiant mažinti vaikų skurdo problemos mastą, įvertino JTO Vaiko teisių komitetas. 2014 m. jis pateikė išvadas, kuriose pabrėžiama, kad LR Vyriausybė turi toliau kovoti su skurdu ir skurdžiai gyvenančioms šeimoms teikti būtinąją pagalbą bei paramą. Ataskaitoje nurodoma, kad vaikų skurdas Lietuvoje vis dar didėja, todėl būtina numatyti priemones, kurios būtų įgyvendinamos, atsižvelgiant į esamą situaciją bei priemones, kurios padėtų siekti ilgalaikių strateginių tikslų. Komitetas palankiai įvertino 2012–2018 metų Vaiko gerovės valstybės kūrimo programą.

Vaiko skurdo lygio mažinimas – prioritetinga vaiko socialinio saugumo užtikrinimo sritis. Įstojus į ES Lietuvoje vaikų skurdo problemoms spręsti skiriamas ypatingas dėmesys, tačiau įgyvendinamos priemonės yra neveiksmingos. Lietuva tarp kitų ES valstybių (Danijos ir Latvijos) užima vienas žemiausių pozicijų. Europos Komisijos pateikiamame politinių priemonių vaikų skurdo problemoms spręsti teminiame tyrime (2008) ES valstybės narės vertinamos pagal pasiektus rezultatus sprendžiant vaiko skurdo problemas. ES valstybės tyrime skirstomos į 4 grupes, atsižvelgiant į įgyvendinamų priemonių veiksmingumą. Šiuo tyrimu siekta išskirti tas ES valstybes, kurių įgyvendinamos priemonės yra veiksmingiausios, sprendžiant vaikų skurdo problemas. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus galima pastebėti, kad lygynimui pasirinkta Danija priklauso „A grupės“ šalių kategorijai. Šiai grupei priklauso šalys, kurios pasiekė mažiausią vaikų skurdo lygį. Danijoje sukurta lanksti darbo rinka tėvams ir mokamos didelės išmokos šeimoms, auginančioms vaikus. Lietuva ir Latvija, priešingai nei Danija, patenka į „D grupę“, kur didelė dalis šeimų patiria santykinį skurdą, t. y. gauna „skurdžias“ pajamas, kuriomis negalima patenkinti būtinųjų gyvenimo poreikių. Šiose valstybėse vaikų skurdo problemos gilėja. Įstatymiškai nesuderinami darbo ir šeimos interesai, mažėjanti valstybės biudžeto dalis, skiriama socialinei sričiai, – vienos pagrindinių priežasčių, lemiančių vaikų skurdo lygio augimą.

UNICEF 2013 m. ataskaitoje pateikiamas valstybių pasiskirstymas pagal vaiko gerovės lygio indeksą. Vaiko gerovės indeksas sukurtas, remiantis 627 pradiniais vaikų gerovei svarbiais rodikliais ir 51 kintamuoju, kurie suskirstyti į 23 sritis, sugrupuotas į aštuonias grupes: sveikata, subjektyvi savijauta, tarpasmeniniai santykiai, materialiniai ištekčiai, švietimas, elgesys ir rizika, būstas ir aplinka (Poviliūnas, 2007) (žr. 8 pav.).

Pateikti duomenys atskleidžia, kad Lietuva pagal vaikų skurdo lygį užima 27 vietą, taigi yra viena pozicija aukščiau nei Latvija ir 15 pozicijų žemiau nei Danija. Danija teigiamų rezultatų pasiekė patobulinusi socialinių paslaugų sistemą. Ji įgyvendino dvi reformas: įvestas laisvas socialinių paslaugų teikėjo pasirinkimas ir socialinės politikos reforma. Be to, Danijoje plėtojamas kompleksinis požiūris į vaiko skurdo problemų sprendimą, tam skiriamos didelės išlaidos socialinėms išmokoms šeimoms ir socialinių paslaugų tinklo plėtrai. Vertinant Lietuvos situaciją pastebima, kad tik patvirtinus Vaiko gerovės valstybės 2013–2018 metų programos priemonių planą, numatomas kompleksinių priemonių įgyvendinimas (išmokų šeimoms didinimas ir socialinių paslaugų šeimoms plėtra). A. Poviliūnas (2013), analizuodamas LR Vyriausybės dedamas pastangas mažinti vaikų skurdo ir socialinės atskirties problemas, pastebėjo, kad skatinamas vyriausybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimas. Lietuva 2013 m. patvirtintoje tęstinėje Vaiko gerovės valstybės programoje numato didesnę valstybės biudžeto lėšų dalį skirti socialinių išmokų ir socia-

linių paslaugų tinklo plėtrai. Įgyvendinus šiuos siekius, Lietuva gali sumažinti vaikų skurdo lygį ir priartėti prie Danijos pasiektų rezultatų.



8 pav. UNICEF vaiko gerovės lygio indeksas: vaikų skurdo lygis valstybėse

Sudarė A. Sakalauskaitė, remdamasi UNICEF ataskaita (UNICEF tyrimas (...), 2013)

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko skurdo problemos sprendžiamos nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (1990). 1990–2000 m. priimti įstatymai, sudarę pagrindą vaikų skurdo problemų sprendimui. Nuo 2000 m. kuriamos ir įgyvendinamos tęstinės programos / strategijos, į kurias perkelti tarptautiniai vaiko teisių apsaugos principai, susiję su tinkamo vaikų gyvenimo lygio užtikrinimu. Išskeltas tikslas – mažinti vaikų skurdo mastą – nepasiektas: vaikų, ypač daugiavaikių šeimų, skurdo lygis išliko aukštas. Tokie rezultatai – paskirų chaotiškai priimamų teisės aktų pasekmė. Iki 2005 m. LR Vyriausybės vykdoma vaikystės politika, sprendžiant vaikų skurdo problemas, vykdyta nesistemiškai, t. y. vykdant paskirus ir tarpusavyje nesuderintus įstatyminės bazės patobulinimus. Lietuvai įstojus į ES žengtas reikšmingas žingsnis kuriant sisteminių požiūrį į vaikų skurdo problemų sprendimą, tačiau priimanos priemonės buvo nukreiptos tik į materialinės pagalbos teikimą šeimoms ir jose augantiems vaikams. Išmokų šeimoms ir vaikams didinimo politika tik iki 2008 m. darė poveikį – vaikų skurdo lygis mažėjo. Nuo 2005 m. vaikų skurdo lygis Lietuvoje matuojamas taikant bendrą ES metodiką – skurdo rizikos lygis matuojamas po socialinių išmokų. 2008 m. prasidėjusios pasaulinės ekonominės krizės pasekmė – nedarbo lygio augimas. Taikant Pirsono koreliacijos koeficientą ir regresijos analizę, vertinami įvairūs kintamieji ir jų daromas poveikis vaikų skurdo lygiui. Išsiaiškinta, kad šalies ūkio situacija ir išmokų dalis šeimoms – svarbūs kriterijai, lemiantys vaikų skurdo lygio ir socialinės rizikos šeimų skaičiaus augimą.

Išvados

Analizuojant vaikystės politikos, kaip savarankiškos politikos tapimo, procesą, pastebima visų valstybinę valdžią vykdančių institucijų konservatyvi laikysena pripažįstant vaikystės politikos lygiavertį statusą, lyginant su šeimomis ir jaunimo politika. Tai patvirtina ilgai trunkantis svarbių tarptautinių dokumentų, įpareigojančių valstybes spręsti aktualias vaikystės problemas, ratifikavimas (1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija Lietuvoje ratifikuota 1995 m., Lansarotės konvencija, pasirašyta 2006 m., Lietuvoje ratifikuota 2012 m.). Tik ratifikavus Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją, vaikystės politika įgavo savarankišką statusą, vaikystės politikos subjektu tapo vaikas.

Remiantis nacionaliniais statistikos duomenimis ir tarptautinių tyrimų rezultatais, vaikų gerovės lygis Lietuvoje yra žemesnis nei realios valstybės galimybės ir neatitinka gerovės valstybės koncepcijos. Plėtojantis demokratijai visuomenė daugiau sužino apie smurto vaikų atžvilgiu pasireiškimą, globalizacijos sąlygomis Lietuvoje išplito naujos smurto rūšys, todėl visuomenėje smurto prieš vaikus grėsmė aktualizuota.

Smurtas prieš vaikus yra viena pavojingiausių nusikaltimo formų, dažnai neigiamai, arba negrįžtamai paveikianti nukentėjusiojo nuo smurto socializacijos procesą, todėl valstybės politikoje, siekiant užtikrinti vaikų socialinį saugumą, kava prieš smurtą turi būti skiriamas ypatingas dėmesys, ypač smurtinių nusikaltimų prevencijai. Dabartinę kovos prieš smurtą būseną apibūdintume kaip kovą su pasekmėmis ir nepakančiamą įstatyminę bazę šios rūšies nusikaltimų užkardymui. Kovos prieš smurtą politikoje turi būti padarytas lemiamas posūkis nusikaltimų užkardymo kryptimi. Antra svarbi problema kovoje už vaikų socialinį saugumą – įveikti aklą pažodinį ES rekomendacijų taikymą. Daugybė rekomendacijų siūlo kuo ilgiau išlaikyti vaikus biologinėse šeimose, net jei įtrauktos į rizikos šeimų įskaitą. Lietuvoje vaikai alkoholikų, narkomanų, amoraliai besielgiančių žmonių šeimose dažnai kankinasi tol, kol įvyksta nelaimė. Taip yra todėl, kad daugelyje ES valstybių rizikos šeimos samprata labai skiriasi nuo lietuviškos rizikos šeimos sampratos. Socialinį vaiko saugumą lemia ir kiti veiksniai. Apibendrinami problemos tyrėjų mintis, galime teigti, kad socialinis saugumas – tai nuolatinė vaiko būseną visuomenėje, kai garantuojamas jo fizinis neliečiamumas, gera psichologinė būtis ir pakankamas materialinis aprūpinimas, kai vaikas gali netrikdomai lavintis ir mokytis ir visiškai užtikrinamas visavertis jo socializacijos procesas, sveikatos apsauga bei lygios startinės galimybės. Priimti Lietuvos Respublikos Seimo įstatymai, Vyriausybės programos paveikė skurdo mažinimo procesą, tačiau, jei šiuo metu didelė dalis vaikų gyvena skurde, reiškia, kad veikta neveiksmingai. Vaikų skurdo mastą Lietuvoje bandoma dangstyti artumu ES vidurkiui ir ta pačia skurdo matavimo metodika, tačiau realiai skurdas skirtingai suprantamas, tarkim, Danijoje ir Lietuvoje. Didelės įtakos sprendžiant vaikų skurdo problemas turėjo JTO vaiko teisių komiteto raginimai ir rekomendacijos, problemai spręsti taikyti socialinių paslaugų ir socialinės paramos metodai įvairių išmokų formomis. Pasirinkti metodai padėjo sumažinti skurdą šeimose, kurios augina 1–2 vaikus, tačiau vaikų, augančių daugiavaikėse šeimose, skurdas kai kuriais metais net padidėjo.

Literatūra

- Adams, P. (1990). *Children as Contributions in Kind: Social Security and Family Policy*. National Association of Social workers, Inc.
- Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. (2008). *Valstybės žinios*, Nr. 82-3234.
- Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: LSTC.
- Brien, M. J., Dickert-Conlin, S., Weaver, D. A. (2004). Marriage Penalties in Public Programs: Social Security's Child-in-Care Widow(er) Benefits. *National Tax Journal*, Vol. LVII, No. 4, p. 829–846.
- Chari, R. S., Kritzinger, S. (2006). *Understanding EU policy making*. Pluto Press. London: Ann Arbor, MI.
- Dixon, J. E. (1999). *Social Security in Global Perspective*. Westport: Greenwood Publishing Group, Inc.
- Dromantienė, L. (2008). *Socialinės Europos kūrimas*. Monografija. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija*. (2000). Europos Sąjungos oficialus leidinys. (2010).
- Europos Socialinė chartija (pataisyta). (2001). *Valstybės žinios*, Nr. 49-1704.
- Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos*. (2007). Lansarotė. Prieiga internete: www3.lrs.lt/docs2/CWOEMNAW.PDF
- Europos Tarybos rezoliucija „Dėl socialinių veiksmų programos“*. (1974). Nr. OJ C13/1 12.2.74.
- Harold-Kleson, R. (2014). *Ir jums iki absurdo beliko žingsnis*. Prieiga internete: [www.respublika.lt/Higienos_institutas_Sveikatos_informacijos_centras_\(2014\).Mirties_priežastys_2013_Vilnius](http://www.respublika.lt/Higienos_institutas_Sveikatos_informacijos_centras_(2014).Mirties_priežastys_2013_Vilnius)
- Jančaitytė, R. (2011). *Šeimos politikos formavimas Lietuvoje*. Daktaro disertacija [interaktyvus]. Prieiga internete: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110704_125143-91271/DS.005.0.01.ETD [žiūrėta 2014 12 22].
- Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija*. (1959). Nr. 1/86 (XIV). Prieiga internete: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/JUNGTINIUS%20TAUTU%20VAIKO%20TEISIUS%20DEKLARACIJA.pdf.
- Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. (1995). Priimta Generalinės asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736). *Valstybės žinios*, Nr. 60-1505.
- Kairienė, B., Kučionova, N. (2008). Prekyba vaikais: pagalba aukai ir prevencijos galimybės. *Socialinis darbas*, Nr. 7(1), p. 118–126.

- Kane, J. (2007). *Seksualinio vaikų smurto ir išnaudojimo prevencija*. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/justice_home/daphnetoolkit/files/others/booklets/01_daphne_booklet_1_lt.pdf
- Kasiulevičius, V., Denapienė, G. (2008). Statistikos taikymas mokslinių tyrimų analizėje. *Gerontologija*, Nr. 9 (3), p. 176–180.
- Korpi, W. (1883). *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Krutulienė, S. (2012). Gyvenimo kokybė: sąvokos apibrėžimas ir santykis su gero gyvenimo terminais. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, Nr. 3 (2), p. 117–129.
- Labanuskienė, J., Siaurusaitis, B. (2008). Smurto prieš vaikus būklė ir problemos Lietuvoje. *Neurologijos seminarai*, Nr. 12 (38), p. 199–203.
- Laurėnas, V. (2001). *Normalios politikos genezės atvejis: Lietuvos politinės studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Laurėnas, V. (2003). Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 1(11), p. 5–22. Klaipėda: KU leidykla.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“. (2012). *Valstybės žinios*, Nr. 149-7630.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl nacionalinės smurto prieš prevencijos ir pagalbos vaikams 2011–2015 metų programos patvirtinimo“. (2011). 2011 m. sausio 3 d. *Valstybės žinios*, Nr. A1-2.
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatymas. (1996). 1996 m. liepos 14. Nr. I-1234. *Valstybės žinios*, Nr. 33-807.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 metų programos patvirtinimo“. (2008). 2008 m. balandžio 24 d., Nr. 392. *Valstybės žinios*, Nr. 51-18-1892.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinio smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programos patvirtinimo“. (2005). 2005 m. gegužės 4 d., Nr. 491. *Valstybės žinios*, Nr. 58-202.
- Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį*. (2007). Europos Sąjungos oficialus leidinys. Europos bendrijų oficialių leidinių biuras, Nr. L-2985. Liuksemburgas.
- Malinauskienė, D. (2011). Vaikų smurtinį elgesį mokykloje skatinantys veiksniai. *Socialinis darbas*, Nr. 10(2), p. 229–240.
- Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. (2002). 2002 m. rugsėjo 10 d., Nr. IX-1067. *Valstybės žinios*, Nr. 91-38-90.
- Poviliūnas, A. (2007). *Kova su vaikų skurdu ir vaikų socialinės aprėpties skatinimas. Nacionalinės politikos kryptių tyrimas*. Prieiga internete: file:///C:/Users/liuts/Downloads/lithuania_1_2007_lt.pdf [žiūrėta 2015 013 13].
- Pilietinės visuomenės institutas. (2015). *Pilietinės galios indeksas. 2012 metai. 2013 metai. 2014 metai*. Vilnius.
- Puhakka, M., Viren, M. (2012). Social security, saving and fertility. *Finish Economic Papers*, Vol. 25, No. 1, p. 28–42.
- Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija. (2000). Prieiga internete: www.socmin.lt [žiūrėta 2015-02-27].
- Stoškus, K. (2015). Kaip sutelkti ir reprezentuoti pilietinę visuomenę. Prieiga internete: www.mokslolietuva.lt/2015/01/page/5/
- Stripeikienė, J. (2003). Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*, Nr. 42(34), p. 12–17.
- Šileika, A., Zabarauškaitė, R. (2009). Skurdas: metodologijos klausimai ir lygis Lietuvoje. *Socialinis darbas*, Nr. 8 (1), p. 17–27.
- Tamborini, C. R., Cupito, E., Shoffner, D. (2011). A profile of Social Security Child Beneficiaries and their families: sociodemographic and economic characteristics. *Social Security Bulletin*, Vol. 71, No. 1, p. 1–16.
- UNICEF tyrimas: kuriose šalyse geriausia augti vaikams?* (2013). Prieiga internete: <http://www.unicef.lt/unicef-tyrimas-kuriose-salyse-geriausia-augti-vaikams/>
- Vaiko gerovės valstybės politikos strategija. (2005). Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. vasario 17 d. nutarimas Nr. 184. *Valstybės žinios*, Nr. 25-802.
- Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2013 metų veiklos ataskaita*. (2014). Vilnius.
- World Health Organization. (2013). *World Health Statistics 2012. Indicator compendium*. Geneva.
- World Health Organization. (2014). *World Health Statistics 2013. Indicator compendium*. Geneva.
- Žmogaus teisių institutas. (2011). Teisinė vaiko apsauga nuo smurto: situacijos įvertinimas [interaktyvus]. Prieiga internete: http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/Teisin%C4%97%20vaiko%20apsauga%20nuo%20smurto_Ivertinimas_2011_05_31.pdf [žiūrėta 2015 01 04].

CHALLENGES TO CHILDHOOD SOCIAL SECURITY IN THE WELFARE STATE PROJECT

ANTANAS BUČINSKAS, ALINA SAKALAUŠKAITĖ
Klaipėda University (Lithuania)

Summary

The Government of the Republic of Lithuania in its programme (2012–2016) named the building of a welfare state as one of its strategic aims. Discussions are taking place on the welfare states classification by their potential opportunities to ensure their citizens' welfare in comparison with the opportunities of the most developed countries-OECD member states. As argued by J. Aidukaitė, N. Bogdanova, and A. Guogis, Lithuania can be considered as a post-communist welfare country, and when compared to the welfare state models of the developed EU member states, it could be thought of as a "minimal" welfare state. The authors understand the welfare state as the state's commitment to guarantee every citizen a dignified way of life not as a charity, but as a social right. In the building of a welfare state, it is important to harmoniously aggregate and gradually implement the interests and expectations of all social groups and strata, and particularly to develop a coherent childhood policy. Children as a social group are unable to independently declare their expectations and goals or to fight for their implementation. Adult society, when seeking to meet their own economic or political interests, frequently neglects the interests of children as one of the weakest social groups.

The protection of children interests improved after Lithuania had ratified the *United Nations Convention on the Rights of the Child* (1995) and after the *Republic of Lithuania Law on Fundamentals of Protection of the Rights of the Child* was adopted in 1996 under the influence of the said Convention. Since 1995, the paradigm of the childhood policy analysis has changed. Children with their rights and freedoms have become the subject of childhood policy, and the assurance of those rights and freedoms has become a duty, but not a favour, of adults, as well as the commitment of the state. The childhood policy has acquired an independent status along with the family and youth policy. The UN Convention on the Rights of the Child laid out the civil, political, economic, social, and cultural rights of the child. The present paper analyses the issue of the development and implementation of the childhood policy in the context of a welfare state building and looks into the approach to children's social security in two aspects: ending violence against children and ending poverty. In the evaluation of the current situation, the conception of the child's social security has been insufficiently analysed both in the national and international research studies. On the other hand, because of globalisation, new challenges and new threats to the child's security emerge: under globalisation, state borders are crossed not merely by the positive experience of the countries of the world, but also by a diversity of crimes; child trafficking and children involvement in crime pose a real threat. In the context of Lithuanian social policy, the measures of social protection alone cannot ensure the child's social security, and so far there has been no specific, agreed definition of the concept of social security. Even a very well materially equipped child is not always socially secure. The scale and the character of violence against children as a social phenomenon are preconditioned by the content of the national family policy and the traditions of the childhood cult in the national culture. As witnessed by statistics, children mainly experience violence in the family: violence may come from a parent, stepparent, elder siblings, relatives, or guardians. Regretfully, the cases of violence in school, when the offenders are children themselves, have been increasing. Moreover, increasingly more frequently, perpetrators in Lithuania are members of local and international organised crime and people with intellectual disabilities, and the issue of crime prevention has been getting more difficult. Against the background of increasing children's sexual exploitation, in October 2007, the *Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse* was signed in Lanzarote, while in Lithuania, the Convention was ratified as late as in 2012 and came into force on 1 August 2013 (Europos Tarybos konvencija (Lansarotės), 2007). The Convention comprehensively criminalises any kind of violence against children. When seeking children's social security, Lithuania refers to international

experience and implements national programmes of fight against violence, however, all those activities have the characteristics of fragmentation.

Since 1990, poverty issues in Lithuania have been dealt with in view of the EU experience. A laid out in Art. 27 of the *United Nations Convention on the Rights of the Child*, “Member states recognize the right of every child to a standard of living adequate for the child’s physical, mental, spiritual, moral, and social development” (Official Gazette, No. 60-1501, 21-07-1995). By ratifying the Convention, its member states made commitments to assist parents or other individuals raising children to implement the said right. Poverty is conducive to the existence of violence: in order to save more children from poverty, Lithuania made use of international experience, however, the spread of alcoholism, shadow business, and other specific events make it necessary to look for specific operational measures. In the development of a social policy model in the first years of independent Lithuania, the main focus was on the benefits system. Due to unemployment and the declining income levels of unemployed families with children, the number of social risk families with children tends to increase. To ensure the child’s well-being, the National **Child’s Welfare Strategy and its Action Plan for 2005–2012 was developed**. In the conclusions of the UN Child Rights Committee for Lithuania (2006), the approval of the Concept was evaluated positively. The conclusions and recommendations of the UN Child Rights Committee to Lithuania indicated concerns about the lack of support for families who were living in poverty. Concern was expressed that a large number of children lived in families that were classified as a family group below the poverty line. An assumption was made that the situation was influenced by the financial assistance and support for families lagging behind the national rates of economic growth. Lithuania was recommended to increase the monetary and non-monetary support to poor families in order to reduce poverty and to protect children from the negative impact of poverty on their development. In the evaluation of the situation in Lithuania, it was noted that the implementation of complex measures was envisaged only after the approval of the Child Welfare State Programme 2013–2018 action plan. In the current period, it is essential to further improve the legal framework for the complex child protection assurance. Due to the low level of community spirit, general public gets insufficiently involved in the fight against violence and poverty, and the applied public activation measures have so far been ineffective.

KEY WORDS: *welfare state, civil society, childhood politics, social security.*

JEL CODES: I 38, I31, I32